

S.V. Pyvovarov, Ucraina

Key words: magical practice, the axes of the gromya, interfluvium of the Higher Pruth and the Middle Dniester, archeological monuments of Bucovina, ancient population of Bucovina

Use of The Archeological artefacts In the magical practice of the ancient population of Bucovina

Mentions connected with the use of the archeological items from different epoch as amulets and methods of the healing magic for people and animals attract the most attention among many other beliefs of the ancient population of Bucovina which were recorded by the scientists in 19-20th centuries. P.A. Nesterovskiy, R.F. Kaindl, B.O. Tymoshchuk and other scientists wrote in their studies about such findings and their magical use.

Ethnological studies have confirmed that similar beliefs concerning the archeological objects existed among many European nations and were connected with the so called “thunder arrows”. In fact, among the Eastern Slavic nations they were known under the following names: “thunder arrows, thunder axes, the axes of the gromya, skalki, skalki z dziurkai, Peroun’s axes, etc.”; in Poland they were called “kamnie piorunowe”; in Lithuania – “pjrkuno k’ulka”; among Germans “Tor’s axes” and so on. All these artefacts according to the beliefs of the ancient people were connected with the god of thunder and lightnings, e.g. among the Slavic people they were identified with the higher god of the heathen pantheon – Peroun.

Findings of the “thunder arrows” are also known on the territory of the interfluvium of the Higher Pruth and the Middle Dniester (Chernivtsi region Ukraine). They were found in dated closed archeological complexes. Nowadays on the territory of this region 10 findings of the “thunder arrows” were recorded in 5 places (Oselivka, Bila, Revne, Zelena Lypa, Chornivka). Special attention can be paid to the granite perforated axed, found on the ancient settlement in Chornivka dated from the first half of the 13th century (its length is 10,5 cm, diameter of the opening is 2,8 cm), it dates to the Bronze Ages, second millennium B.C. Such findings of the recurring use among the archeological monuments of Bucovina prove the endurance of the tradition of honoring of the “thunder arrows” in this region. In any case such tradition was recorded in the late classical period and it was quite popular in the Middle Ages.

Thus, available materials allow us to talk about the continuance of the tradition of honoring of the “thunder arrows” among the ancient people of the present region, its connection with the heathen beliefs of the local population and use of the ancient stone and metal articles as amulets and medicinal means. Findings of the “thunder arrows” on the archeological landmarks of the region prove the unity of the world-view and visions of the higher god of the Slavic pantheon – Peroun in different parts of the dwelling area of the Eastern Slavic tribes.

ВИКОРИСТАННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ АРТЕФАКТІВ У МАГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ ДАВНЬОГО НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ

Серед багатьох вірувань та повір'їв давнього населення Буковини зафіксованими науковцями у XIX-XX ст. привертають увагу згадки пов'язані із використанням археологічних предметів різних епох у якості амулетів та засобів лікувальної магії людей та тварин.

Одним із перших на це звернув увагу етнограф і мандрівник кінця XIX ст. - початку XX ст. П.А.Нестеровський, який описував життя та звичаї населення буковинського Подністров'я. Науковець занотував розповідь про походження давніх кам'яних виробів, які з'являються “від того, що архистратиг Михаїл переслідує диявола, який ховається під довгими нігтями людей чи в шерсті собак, архистратиг шукає диявола і посилає на нього блискавку, а потім кидає гострий камінь”¹. Подібним чином причини знахідок археологічних артефактів на території краю пояснювали відомому буковинському археологу Б.О.Тимошуку місцеві жителі ще в 50-60-х роках XX ст. За їх розповідями кам'яні знаряддя це “громові” чи “вогняні” стріли, якими бог вбивав людей за різні гріхи. Разом із тим, на їх думку, такі предмети знайдені в полі мали цілющі властивості, вони лікували від різних хвороб, бо в них, вважалось, є частина “небесного” вогню. За свідченнями Б.О.Тимошука в селянських хатах він неодноразово бачив давні вироби з каменю (переважно просвердлені кам'яні сокири), котрі зберігалися як талісмани-обереги від “лихого” ока і проти всіляких напастей. Із розповідей старожилів науковець також дізнався, що небесна “вогняна” стріла в с. Киселів вразила пана, який знущався з людей. На території м.Кіцманя та с.Крутенки археологу показали ряд місць, де під час грому і блискавки падали на землю “громові стріли”, більшість із цих місць співпали із рештками різночасових стоянок та поселень кам'яного та бронзового віків². У літературі зустрічаються також повідомлення про використання археологічних предметів, як лікувальних засобів на українських землях. Так, відомий письменник і науковець І.Франко в с. Нагуевичі записав звичай, за яким “...у випадку болю горла, вливали хворому воду до уст крізь дірку просвердлену в сокири”³, Схожі дії місцевих селян, але стосовно лікування хворої корови, яку слід було доїти через „продірявлений камінь” зафіксували австрійські дослідники серед українського населення Буковини⁴.

Етнологічними дослідженнями встановлено, що аналогічні вірування та повір'я стосовно предметів археології існували у багатьох європейських народів і пов'язувалися із так званими “громовими стрілами”. Зокрема, у східнослов'янських народів вони виступали під назвами: “громові стріли, громові сокири, топори громнії, скалки, скалки з дзюркай, перунові сокири тощо”; у Польщі вони називалися “kamnie piorunowe”; у Литві – “rįrkuno k'ulka”; у германців “сокири Тора”⁵ і так далі. Всі ці артефакти, за віруваннями давнього

¹ Нестеровский П.А. Бесарабские русины (историко-этнографический очерк). – Варшава: Сатурн, 1905. – С. 88;

² Тимошук Б.О. Зустріч з легендою. – Ужгород: Карпати, 1974. – С. 13-14;

³ Крушельницька Л.І. Иван Франко і археологія „Постаті української археології. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 102;

⁴ Населення Буковини. – Чернівці: Зелена Буковина, 2000. – С. 109;

⁵ Даркевич В.П. Топор как символ Перуна в древнерусском язычестве // Советская археология. – 1961. - № 4. – С. 1000; Клейн Л.С. Воскрешение Перуна. – С.-Петербург: Евразия, 2004. – С. 33-34, 219;

населення, мали відношення до бога грому і блискавки, наприклад, у слов'янських народів вони ототожнювалися із верховним богом язичницького пантеону – Перуном⁶.

“Громові стріли” у населення XIX – початку XX ст. асоціювалися із різноманітними археологічними знахідками: кам’яними, рідше металевими, виробами, а саме – просвердленими неолітичними та енеолітичними кам’яними сокирами, палеолітичними наконечниками списів, гостроконечниками, крем’яними ножами тощо. Інколи до „громових стріл” також відносили скам’яніли моллюски, фульгурити та белемніти.

У вітчизняній історіографії зафіксовано цілий ряд описів подібних повір’їв. Так, М.Забелін, розповідаючи про “громові стріли” відзначав: “ Коли люди чують грім, то це значить, що їде Ілля пророк, на вогняній колісниці і вбиває диявола... Громові стріли вбивають диявола, заходять в землю і там пролежав 3 роки таємно, потім об’являються на поверхні у вигляді пальцеподібного продовгуватого кременю. Його використовують у випадку коліків, обливають його водою і нею обливають хворого”⁷. Аналогічну інформацію наводив А.Н.Афанасьєв: “ ... в Росії є повір’я про громові стрілки, ...які падаючи з хмар, входять глибоко в землю, а через три чи сім років повертаються на її поверхню у вигляді чорного чи темно-сірого продовгуватого камінця, ...вони відомі в народі, як “громові стріли”, що цінуються як вірний засіб проти ударів грому та пожеж”⁸.

Відомості про культове використання „громових стріл” і час появи цього звичаю серед східноєвропейського населення дозволяють отримати археологічні матеріали. З’ясувалося, що кам’яні і металеві знаряддя праці й озброєння (артефакти повторного використання) нерідко зустрічаються на археологічних пам’ятках значно пізнішого часу. Цій проблематиці присвячено чимало досліджень. Так, у роботах М.В.Седової⁹, К.А.Смірнова¹⁰, О.П. Моці¹¹, О.С.Беляєвої, Кубишева А.І.¹², Г.Ю. Івакіна, А.І.Чернецова¹³, М.В. Ільківа¹⁴ та інших¹⁵ детально описані знахідки археологічних предметів повторного використання під час розкопок слов’янських і давньоруських могильників, жител і городищ. Всі дослідники одностайно пов’язують їх з культовими предметами, найвірогідніше, оберегами та відзначають магічний характер використання “громових стріл”. Більшість із них схильні

⁶ Даркевич В.П. Назв. праця. – С. 100-101;

⁷ Забелин М. Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия. – М., 1898. – С. 263-264;

⁸ Афанасьев А.н. Живая вода и вещее слово. – М.: Советская Россия, 1988. – С. 223;

⁹ Седова М.В. Амулет из древнего Новгорода // Советская археология. – 1957. - № 4. – С. 166-167;

¹⁰ Смирнов К.А. Новые данные о почитании топора древними славянами // Советская археология. – 1977. - №3. – С. 289-290;

¹¹ Моця О.П. Населення південно-руських земель IX-XIII ст. – К., 1993. – с. 30-31;

¹² Беляева С.О., Кубишев А.І. Поселення Дніпровського Лівобережжя (X-XV ст.). – К.: Наукова думка, 1985. – С. 31

¹³ Ивакин Г., Чернецов А. Уникальный амулет из Златоверхого // Древний мир. – 2001. - №2. – С. 36-38;

¹⁴ Ільків М. „Громові стріли” у давньоруських старожитностях // Іван Франко і Буковина. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Івана Франка,- Чернівці: Прут, 2006. – С.205-211;

¹⁵ Пивоваров С.В. „Громові” стріли в археологічних старожитностях Буковини // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 2004. – С. 124-129; Пивоваров С. „Вогняні, громові стріли” в археологічних та етнографічних матеріалах Буковини // Українська ластівка. – Чернівці, 2006. - №1-2 (46-47). – С. 59-65;

вбачати у цих знахідках символи язичницького бога Перуна¹⁶. Показово, що в окремих випадках кам'яні вироби попередніх епох були освячені християнською церквою, або як у знахідці з Києва несли на собі вигравірувані в давньоруський час зображення Богоматері та Св.Стефана¹⁷.

Знахідки “громових стріл” відомі і на території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (Чернівецька область). Вони виявлені у добре датованих закритих археологічних комплексах. Проте ці предмети, які дозволяють отримати важливу інформацію про язичницькі вірування місцевого населення, ще в недостатній мірі привертала увагу дослідників.

На даний час на території регіону зафіксовано 10 знахідок “громових стріл” у 5 пунктах. Найраніші, по часу повторного використання, із них, відносяться до пізньоантичної доби. Так, під час розкопок могильника черняхівської культури (II-V ст. н.е.) в с.Оселівка у похованні №16 були виявлені крем'яні ножі доби енеоліту(IV-III тис. до н.е.), у похованні №18 - крем'яні відщепи (палеоліт ?), а у похованні №51 справа від ніг померлого лежала бронзова стріла скіфського часу (VII-III ст. до н.е.)¹⁸.

Наступна знахідка трапилася в слов'янському житлі-напівземлянці культури Лука-Райковецька у с. Біла. На підлозі споруди разом із керамікою VIII-IX ст.н.е. було знайдено кремінний патинізований гостроконечник (загальна довжина 9 см., найбільша ширина 4,5 см). В середній частині він мав два пізніших відщепи, які очевидно, були зроблені для міцнішого прикріплення мотузки і, можливо, носився як амулет на грудях. Гостроконечник (листоподібне вістря) відноситься до перехідного періоду від середнього до пізнього палеоліту(селетська індустрія - 38-35 тис. р. тому), аналогічні знахідки добре відомі на палеолітичних стоянках Прикарпаття та Подністров'я¹⁹.

У слов'янському житлі IX-X ст. в ур.Микулінка в с.Ревне також на підлозі будівлі був знайдений кремінний ніж (довжина 11,5 см, ширина 3,4 см). Останній виготовлений із темного кременю і відноситься, найвірогідніше, до доби енеоліту (IV-III тис. до н.е.). Такі ножі часто зустрічаються на поселеннях трипільської культури в регіоні²⁰. В нижній частині ножа є невелика ручка, яка також могла використовуватися для прикріплення мотузки.

Ще один крем'яний виріб був знайдений під час дослідження давньоруського житла XI ст. в с.Зелена Липа. Тут, також, на підлозі напівземлянки поряд із піччю - кам'яною була виявлена крем'яна скребачка (довжина 6,2 см, ширина 3,4 см). Як і попередня знахідка, скребачка не патинізована і, очевидно, відноситься до доби енеоліту²¹. В її нижній частині є сліди від сколів, можливо, там було кріплення для мотузки.

Інші артефакти повторного використання трапилися на давньоруському городищі першої половини XIII ст. в с.Чорнівка. Спершу в кліті № 14 було знайдено бронзову фібулу²². Вона належить до архаїчного типу фібул дунайсько-ілірійського типу і датується третьою

¹⁶ Клейн Л.С. Назв. праця. – С. 33-34;

¹⁷ Ивакин Г., Чернецов А. Назв. Праця. – С. 37;

¹⁸ Никитина Г.Ф. Могильник у с. Оселівка Кельменецкого району Черновицкой обл. // Могильники черняхівської культури. – М.: Наука, 1988. – С. 25, 28, 51;

¹⁹ Археология Прикарпаття, Вольни и Закарпаття (каменный век). – К.: Наукова думка, 1987. – С.18, рис. 6; Черныш А.П. Палеолит и мезолит Приднестровья. – М.: Наука, 1973. – С.28, рис. 28;

²⁰ Черныш К.К. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – С.47, табл.ІІ;

²¹ Черныш К.К. Назв. праця. – С. 50, табл. ІІІ;

²² Возний І.П. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII-XIII ст. – Чернівці: Рута, 1998. – с.31, рис.22;

четвертью VI ст. н.е.²³ Нові знахідки предметів повторного використання на городищі були зроблені під час його дослідження автором в 2000, 2004 рр. Так, у рештках житлово-оборонної кліти №29 було знайдено бронзовий наконечник скіфської стріли із проробленим у втулці отвором для носіння²⁴. Наконечник стріли має загальну довжину 3 см, діаметр втулки – 0,5 см. За аналогами він датується VI-V ст. до н.е.²⁵

На території цього ж городища у рештках недокопаної кліти № 20 трапилася ще одна знахідка. Тут біля північної стінки споруди було знайдено добре збережену гранітну просвердлену сокиру. Вона має довжину 10,5 см, її найбільша ширина становить 5,4 см, діаметр отвору – 2,8 см. Такого типу кам'яні сокири відносяться до бронзового часу і датуються II тис. до н.е.²⁶

Ще одна „громова стріла” – шліфоване кам'яне енеолітичне долото (IV-III тис. до н.е.) було знайдено під час розкопок городища XIV ст. в с. Зелена Липа, де воно трапилося в рештках дерев'яної споруди разом із предметами озброєння середньовічної доби. Як і попередні знахідки долото має сліди від носіння на шнурку.

Всі описані знахідки кам'яних та металевих предметів повторного використання із археологічних пам'яток Буковини засвідчують тривалість традиції шанування “громових стріл” у регіоні. У будь якому разі подібний звичай фіксується вже в пізньоантичному періоді та був досить широко розповсюдженим у середньовіччі.

Таким чином наявні в нашому розпорядженні матеріали дозволяють говорити про тривалість традиції вшанування “громових” стріл у давнього населення регіону, її зв'язок із язичницькими уявленнями місцевих мешканців і використання давніх кам'яних і металевих виробів у якості оберегів і лікувальних засобів. Разом із тим знахідки “громових” стріл на археологічних пам'ятках регіону засвідчують єдність світогляду та уявлень про верховного бога слов'янського пантеону Перуна в різних частинах ареалу проживання східнослов'янських племен.

²³ Гавригук І.О. Фибулы византийского круга в Восточной Европе (литые дунайско-илирийские) // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Симферополь, 2002. – Вып. IX. – С. 240;

²⁴ Пивоваров С.В. Археологічне дослідження Чорнівського городища в 1999-2000 рр. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – Т.1. – С.250-251, 253, рис. 10;

²⁵ Мелюкова А.Н. Памятники скифского времени на Среднем Днестре. // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1953. – Вып. 51. – С. 62; Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. – М.: Наука, 1989. – С.336, табл. 31;

²⁶ Свешников І.К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тис. до нашої ери. – К.: Наукова думка, 1974. – С.49, 59;